

Buhârî'nin “Kâle Ba'du'n-Nâs” İfadesi İle İlgili Tartışmalar ve Bu İfadenin Yer Aldığı Konular*

Hamit SEVGİLİ**

Özet

Buhârî, fıkıh konularına göre tasnife tabi tuttuğu ‘el-Câmiu’s-Sahîh’ adlı eserinde, on dört meselede yirmi beş defa, *bazı insanlar dedi ki... (kâle ba'du'n-nâs)* ifadesini kullanarak karşıt görüştekilere itirazını dile getirmiştir. Buhârî'nin, bu kapalı ifadeyle Ebû Hanîfe'yi kastettiği yönünde yaygın bir kanaat hâsıl olmuş, ayrıca bu ifadenin küçük düşürücü bir tutum olduğu algısı hâkim olmuştur. Bu nedenle bazı Hanefî âlimleri ile Buhârî'yi destekleyenler arasında günümüze dek süren canlı tartışmalar yaşanmıştır. Bu makalede, el-Câmiu’s-Sahîh’te yer alan *bazı insanlar dedi ki... (kâle ba'du'n-nâs)* ifadesi ile ilgili yapılan tartışmalar üzerinde durulacak, ayrıca bu ifadelerin yer aldığı konulara da değinilerek bu ifadeden kimin ya da kimlerin kastedilmiş olabileceği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Buhârî, Ebû Hanîfe, Kâle Ba'du'n-Nâs.

* Bu makale Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim dalında hazırlanmış Doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Discussions on the Expression of "Some people said" by Bukhari
and the Contexts Where It Appears

Abstract

Bukhari, in his work called 'el-Câmiu's-Sahîh', which was subject to classification according to islamic laws by him, expressed his objections to people of opposing views five times in fourteen issues by using this phrases: *some people said that...(kâle ba'du'n-nâs)*. It is commonly believed that Bukhari intended Abu Hanifa inferring from this uncertain phrases, and also a sense that this phrase has caused of insulting manner has expanded. Therefore, there has been live discussions between Hanafi scholars and supporters of Bukhari until today. In this article, it will be dwelled on the discussions about the phrases '*people said that...(kâle ba'du'n-nâs)*' and also tried to confirm who might have been intending from this phrases inferring the issues that involve this phrases.

Keywords

Bukhari, Abu Hanifa, Kâle Ba'du'n-Nâs.

GİRİŞ

Buhârî, fikhî tercihlerine de yer verdiği "el-Câmiu's-Sahîh" adlı eserine fakihler arasında tartışmalı pek çok meseleyi dâhil etmiştir. Dönemin fikhî tartışmaları, Buhârî'nin bâb başlıklarını belirlemede etkili olmuştur.

Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te yer verdiği, her bir fikhî mezhebi ile muhâlefet ettiği pek çok mesele bulunmaktadır. Ancak Buhârî'nin re'y ehline olan muhalefeti daha belirgindir. Buhârî, üç bin dört yüzü mütecâviz bâb başlığı içerisinde cüzi bir yekûn oluşturmakla birlikte, bazı yerlerde "kâle ba'du'n-nâs" tabirini kullanarak farklı görüş sahiplerine itirazını dile getirmektedir. Buhârî'nin bu ifadeyle Ebû Hanîfe ve Hanefî fukahâsını kastettiği yönünde baskın bir kanaat bulunmaktadır. Buhârî'nin bu kapalı ifadeyle neyi amaçladığı hususunda farklı yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Bu çalışmamızda, öncelikle Buhârî'nin "kâle ba'du'n-nâs" ifadesi ile ilgili tartışmalara yer verilecektir. Daha sonra bu ifadenin yer aldığı meseleler tek tek incelenerek Buhârî'nin bu ifadeyle kim veya kimleri kastetmiş olabileceği tespit edilmeye çalışılacaktır.

I. KÂLE BADU'N-NÂS İFADESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Buhârî, fıkıh konularına göre tasnife tabi tuttuğu Sahîh'inde on dört meselede yirmi beş defa zikretmiş olduğu *bazı insanlar dedi ki...* (قال بعض الناس) ifadesi ilgili tartışmalar, Sahîh'in yazıldığı günden bu yana canlılığını korumuştur. Buhârî'nin, bu kapalı ifadeden genel anlamda Hanefî fukahâsını, özelde de Ebû Hanîfe'yi kastettiği hususunda hâkim bir kanaat vardır. Bu ifade ile neyin amaçlandığı hususunda ise iki kanaat vardır. Birinci kanaate göre, Ebû Hanîfe ve Hanefî fukahâsını karalama ve küçük düşürme amacını taşımaktadır. İkinci kanaate göre ise, esasında Ebû Hanîfe'ye saygıyı ifade etmektedir.

Birinci kanaate sahip bazı Hanefî âlimleri, Buhârî'nin fıkıh ve hadis yönünü sorgulamaya çalışarak Buhârî'ye yönelik tepkilerini ortaya koymuşlardır. Örneğin Hanefî fukahâsından Şemsuddîn es-Serahsî (ö. 483/1090), Buhârî'nin karşıt cinsten iki kişinin bir koyun yahut inek sütünden içmeleri durumunda aralarında süt hısımlığının gerçekleşeceği şeklinde bir fetvâda bulunduğunu iddia ederken¹, Yine Hanefî fukahâsından Ekmeleddîn el-Bâbertî (ö. 792/1390), Buhârî'yi 'kıssacı' olarak niteleyerek, Buhârî'yi övenin Ebû Hanîfe'yi yermiş sayılacağını iddia etmiştir.² Ne Buhârî'nin ilmi kişiliği ne de tarihi gerçeklikle uyuşmayan bu iddialara Hanefî âlimler dahi itibar etmemiştir.³ Keza aynı telakkiye sahip olan Hanefî mezhebine mensup bazı Hint âlimleri, bunu imâmlarının lâıyk olduğu makama yakışmayan bir ifade olarak değerlendirerek Buhârî'ye yönelik reddiyeler yazmışlardır. Yine Buhârî taraftarı bazı Hint âlimleri de bunlara cevap mahiyetinde eserler yazarak Buhârî'yi savunmuşlardır. Örneğin Hint Hanefî âlimlerinden Ahmed Alî Sehârenfûrî (ö. h. 1297), *Ba'du'n-Nâs fi Def'i'l-Vesvâs* ismiyle Buhârî'nin eleştirilerine cevap mahiyetinde bir eser kaleme alarak Buhârî'ye karşı sert konuşmuş, yine Hintli âlimlerden Ebû't-

¹ Bk. Şemsuddîn es-Serahsî, el-Mebsût I-XXX, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1409/1989), XXX, 297. Konuyla ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Hamit Sevgili, İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı, (Diyarbakır: Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015), s.20-23.

² Bkz. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed Ekmeluddîn el-Bâbertî, en-Nüketu'z-Zarife fî Ter-cihî Mezhebi Ebi Hanife, (İstanbul: Ayasofya Süleymaniye Kütüphanesi, 1384), vr. 206b.

³ Bkz. Muhyuddîn Abdülkâdir b. Ebi'l-Vefâ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye I-V, (Kahire: Dâru Hecr, 1413/1993), I, 166-167; Sadruddîn Ali b. Muhammed b. Ebi'l-İzz el-Hanefî, el-İttiba', (Lahor: Mektebetu's-Selefiyye, 1985), s.29-32.

Tayyib Şemsu'l-Hakk el-Azîmâbâdî (ö. h. 1284) ise, buna karşı *Ref'u'l-İltibâs 'an Ba'di'n-Nâs* isimle bir eser yazarak aynı sertlikle kendisine cevap vermiştir.⁴ Bu tartışmalara müdahil olup mutedil bir yol izleyenler de olmuştur. Hanefî mezhebine müntesip olan Abulğânî el-Ğuneymî'nin (ö. h. 1298) *Keşfu'l-İltibâs 'ammâ Evradahu'l-İmâmu'l-Buhârî 'alâ Ba'di'n-Nâs* isimli çalışması buna örnektir.⁵ Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd de *El-İtticâhâtul-Fıkhiyye 'İnde Ashâbi'l-Hadis fi'l-Asri's-Sâlisi'l-Hicrî* adlı eserinde, konuya bir bölüm ayırırken, Abdülmecîd Hâşim el-Hüseynî de *el-İmâmu'l-Buhârî Muhaddisen ve Fakîhen* adlı eserinde meseleye geniş yer vermiştir. Cemâluddîn Kâsımî de *Hayâtul-Buhârî* adlı eserinde bu konuya değinmiştir. Hüseyinî⁶ ve Kâsımî bu konuda ikinci kanaati taşımaktadır.⁷ Kanaatimizce bu ifadeyle Ebû Hanîfe'nin kastedildiği varsayılırsa, bunun Ebû Hanîfe'ye saygının bir ifadesi olduğunu söylemek zordur. Zira Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te İmâm Şâfi ve İmâm Mâlik'in ismini zikretmesine rağmen İmâm Ebû Hanîfe'nin ismini zikretmekten imtina etmesi, ayrıca *Târihu'l-Kebîr* ve *Târihu's-Sağîr*'de İmâm Ebû Hanîfe hakkındaki ifadeleri⁸, Buhârî'nin, Ebû Hanîfe hakkında pozitif bir algıya sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Buhârî'nin 'ba'du'n-nâs' ifadesiyle İmâm Ebû Hanîfe'yi hedef aldığı tezine karşı çıkanlar da olmuştur. Örneğin İbnu't-Tîn, rikâz meselesinde Buhârî'nin 'ba'du'n-nâs' ifadesiyle Ebû Hanîfe'yi kastettiğini belirtirken Bedruddîn Aynî, özellikle Ebû Hanîfe'nin kastedildiği görüşüne itiraz

4 Ebû't-Tayyib Şemsu'l-Hakk el-Azîmâbâdî, *Ref'u'l-İltibâs 'an Ba'di'n-Nâs*, (Kahire: Dâru's-Sahve, 1395/1975), s. 17.

5 Abdulğânî el-Ğuneymî, *Keşfu'l-İltibâs 'ammâ Evradahu'l-İmâmi'l-Buhârî 'alâ Ba'di'n-Nâs*, (Haleb: Mektebu'l-Metbû'âtî'l-İslâmiyye, 1414/1993), s. 59.

6 Abdülmecîd Hâşim el-Hüseynî, *el-İmâmu'l-Buhârî Fakîhen ve Muhaddisen*, (Kahire: Mısru'l-Arabiyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', t.y.), s. 193.

7 Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, *Hayâtul-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1412/1992), s.52.

8 İmâm Buhârî, *Târihu's-Sağîr*'de Ebû Hanîfe hakkında İsmâil b. Ar'ara'dan şu aktarımda bulunmuştur: "Ebû Hanîfe dedi ki, 'Cehm'in (Cehmiyye ekolünün lideri Cehm b. Safvân) karısı bize gelip eşlerimize edep verdi.'" Buhârî, Humeydî'den aktarımda bulunarak İmâm Ebû Hanîfe'nin sünneti bilmediğini belirtmektedir. Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*'de de Ebû Hanîfe'yi Murcie olarak tanıtmaktadır. Bkz. Ebû Abdillâh İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *et-Târihu's-Sağîr I-II*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986), II, 41; *et-Târihu'l-Kebîr I-XII*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1986), VIII, 80.

edip bu konuda Sevrî ve Evzâî'nin de Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğunu belirtmektedir. Aynî, Buhârî'nin *et-Tarîhu'l-Kebîr* ve *et-Tarîhu's-Sağîr* adlı eserlerinde İmâm Ebû Hanîfe hakkında zikrettiği rivâyetlerin İbnü't-Tîn'i böyle bir algıya sevk ettiğini belirtmektedir.⁹ Keşmîrî de 'ba'du'n-nâs' ifadesinden İmâm Ebû Hanîfe'nin kastedildiği iddiasına karşı çıkmaktadır. Keşmîrî, Buhârî'nin bazı yerlerde İsâ b. Ebân'ı bazı yerlerde Şâfiî, bazı yerlerde de Muhammed b. Hasan'ı kastettiğini belirtmektedir. Keşmîrî, 'ba'du'n-nâs' ifadesinin kullanıldığı her yerde Buhârî'nin itiraz amacı taşımadığını, bazı yerlerde 'ba'du'n-nâs' ile aynı görüşü tercih ettiğini, bazı yerlerde de kararsız kaldığını belirtmektedir.¹⁰ Abdülmecîd Mahmûd da bu ifadeyle Ebû Hanîfe'nin kastedildiği tezine karşı çıkmakta, Buhârî'nin bu ifadeyle muâsırî Mâverâünnehir'deki Hanefî mezhebine mensup birini kastettiğini iddia etmektedir.¹¹ Kanaatimizce de Buhârî'nin bu ifadeden muâsırî bazı Hanefîleri kastettiği fikri muhtemeldir. Zira gerek Buhârî'nin 'ba'du'n-nâs' tabirini kullandığı ifadelerle bakıldığında, gerekse 'Kitâbu Ref'i'l-Yedeyn fi's-Salât' ve 'Hayru'l-Kelâm el-Kirâatu Half'e'l-İmâm' adlı eserleri incelendiğinde, bu ifadelerin Buhârî'nin müdâhil olduğu tartışmaların bir yansıması olduğu görülmektedir. Öyle gözüküyor ki, hadis kültürünün tekâmül evresini tamamladığı Buhârî döneminde yaşayan bu kişilerin, mezhep imâmlarının ictihâdlarını sünnete tercih etme algısı Buhârî'nin tepkisine yol açmıştır. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki Buhârî'nin itirazda bulunduğu kişinin, Mâverâünnehir'de Hanefî mezhebine bağlı birisi olduğu fikrini ihtiyatla karşılıyoruz. Zira Buhârî'nin Mâverâünnehir'e dönmeden önce el-Câmiu's-Sahîh'i tamamladığı anlaşılmaktadır. Tabakât kitaplarında Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i tamamladıktan sonra Ahmed b. Hanbel'e tashîh ettirdiği zikredilmektedir.¹² Keza Buhârî'nin el-Câmiu's-

⁹ Bedruddîn Muhammed b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed 'Umer, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001), IX, 143.

¹⁰ Muhammed Enver el-Keşmîrî, *Feydu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* I-VI, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), III, 161.

¹¹ Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd, *el-İtticâhâtü'l-Fikhiyye 'inde Ashâbi'l-Hadis fi'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî*, (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1399/1979), s. 581.

¹² Kadî Ebû'l-Hüseyn Muhamed b. Ebi Ya'lâ el-Ferrâ', *Tabakatu'l-Henâbile* I-II, Thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn, (Mekke: Câmiu Ümmi'l-Kurâ, 1419), I, 257.

Sahih'i vefâtından en az on üç sene önce bitirdiği tahmin edilmektedir.¹³ Hâlbuki Buhârî'nin Bağdat'tan ayrılıp Buhara'ya dönüşü ömrünün sonlarına denk gelmektedir.

Buhârî'nin 'ba'du'n-nâs' ifadesi ile Ebû Hanîfe ve ashâbını hedef aldığı iddiasının doğruluğunu kabul etsek bile, bu ifadenin rencide etme amacını taşımadığı inancındayız. İmâm Şâfiî'nin de 'el-Ümm' adlı eserinde muhâlif görüş sahipleri ve bilhassa Ebû Hanîfe için zaman zaman kullandığı bu ifade tarzı, o devrin ilmi bir geleneği olarak değerlendirilebilir.¹⁴ Ayrıca bu tür ifadelerde niyet okumak yerine meselelerin müzakere edilip tartışılmasının ilme ve ilim ehline daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

II. BUHÂRÎ'NİN BA'DU'N-NÂS İFADESİNE YER VERDİĞİ KONULAR

A. Zekâtı Düşürme

İslâm âlimleri, zekâttan kurtulma niyeti taşımadıkça kişinin *havl* (senenin dolması) öncesi yapacağı tasarrufların câiz olduğu, bu niyetle yapılan tasarrufların ise haram olduğu hususunda görüş birliği içerisinde. Ancak bu durumda tasarrufta bulunulan maldan zekâtın düşüp düşmediği ihtilâflıdır. İmâm Mâlik, bu niyete binaen yapılan tasarrufları, zekâtı düşürücü bir faktör olarak kabul etmezken, İmâm Ebû Hanîfe, niyetin *havl* şartını ihlâl edemeyeceği, dolayısıyla *havl*'in dolmasının bir gün öncesinde dahi bu niyetle yapılan tasarrufların geçerli ve zekâtı düşürücü olduğu görüşündedir.¹⁵ Buhârî, bu konuda İmâm Mâlik ile aynı kanaattir. Buhârî, Kitâbu'l-Hiyel bölümünde oluşturduğu bâb başlığında, öncelikle Hz. Ebûbekir'in (r.a.) Hz. Enes'e (r.a.) gönderdiği mektupta yer verdiği şu hadise yer vermektedir: "(Resûlullâh (s.a.s.), zekât verme korkusuyla ortak toplu olan malın parçalara ayrılması ve parçalar halinde olan malın top-

¹³ Muhammed 'Usâm 'Arâr el-Hüseynî, İthâfu'l-Kârî bi Ma'rifeti Cuhûdi ve 'Amâli'l-'Ulemâi 'alâ Sahîhi'l-Buhârî, (Dimeşk: el-Yemâme li't-Tibâeti ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1407/1987), 27.

¹⁴ Ali Barakoğlu, "Buhârî'nin Hukukçuluğu", (Kayseri: Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî -Uluslararası Sempozyum-, 1996), 208.

¹⁵ Bkz. Aynî, Umde, XXIV, 167; Ebu'l-Hüseyn Ali b. Halef b. Abdulmelik, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I- X, (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, t.y.), VIII, 314; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer, Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XIII, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 331; Keşmîrî, Feydu'l-Bârî, VI, 420

lanmasını yasakladı.”¹⁶ Buhârî, akabinde Hz. Peygamber’e (s.a.s.), İslâm’ın esaslarını soran bedevînin hadisine yer verir.¹⁷ Buhârî, daha sonra aynı bâb başlığı içerisinde, *bazı insanlara* (بعض الناس) nistep ettiği, zekâtı düşürme yollarından üç tanesini zikrederek kendilerine itirazını dile getirmektedir:¹⁸

1. **“Bazı insanlar** der ki, “Yüz yirmi deveye iki hıkkâ¹⁹ zekât düşer. (Sahibi) zekâtı düşürmek için sene dolmadan (develeri) helak eder veya hibe eder yahut başka bir hile yaparsa, ona herhangi bir şey gerekmez.

2. **“Bazı insanlar** der ki, ‘Deve sahibi, -zekât vâcib olur korkusuyla- bir gün öncesinden hileye başvurarak, develerini misli develer veya koyunlar yahut sığırlar ya da dirhem karşılığında satarsa, ona zekât gerekmez.’ Öte yandan şöyle derler: ‘Şayet sene dolmadan bir gün yahut bir sene önce zekâtı öderse bu câzidir.’”

Buhârî’ye göre bu uygulama zekâtı düşürmemekte, dolayısıyla bu uygulamaya başvuran kişi hakkında, zekâtı verilmeyen malın kıyâmet gününde sahibi için büyük bir azâb vesilesi olacağını bildiren hadisin²⁰ hükmü geçerliliğini korumaktadır.

Buhârî, *havl* öncesi zekâtı düşürme niyetiyle yapılan hilelerin zekâtı düşüreceği görüşü ile *havl* dolmadan zekât ifasının câiz olduğu görüşü arasında bir tenâkuzun olduğu kanaatindedir. Buhârî’ye göre, *havl* öncesi zekâtın ifası câiz olduğu gibi, sene dolmadan zekâtı düşürme amaçlı yapılan tasarrufların da zekâtı düşürmemesi gerekmektedir.²¹ İbn Battâl, burada tenâkuz iddiasına karşı çıkmaktadır. Zira bu görüş sahiplerinin de zekâtın vücûbiyyetini *havl* şartına bağladıklarını, *havl* öncesi zekâtı ifa etmeyi ise günü gelmemiş müccel borcu ifa etme hükmünde saydıklarını belirtmektedir.²²

¹⁶ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Buhârî, el-Câmiu'l- Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh (s.a.s.) ve Sünenihi ve Eyyâmihis-Sahîh I-IX, Thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en- Nâsir, (Beirut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), Kitâbu'l-Hiyel 3/2955, (IX/23).

¹⁷ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 3/2956, (IX/23).

¹⁸ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 3, (IX/23).

¹⁹ Dört yaşına girmiş deve.

²⁰ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 3, (IX/23).

²¹ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XII, 331.

²² Ebu'l-Hüseyn Ali b. Halef b. Abdulmelik b. Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I- X, (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, t.y.), VIII, 316.

3. **“Bazı insanlar** der ki, ‘Develer yirmiye ulaştınca dört koyun zekât gerekir. Şayet -zekâttan kaçmak veya hile ile zekâtı düşürmek için- yıl dolmadan develeri hibe eder veya satarsa, sahibine herhangi bir şey gerekmez. Keza develeri itlâf edip (kendisi de) ölürse, (geride bıraktığı) malında herhangi bir şey gerekmez.’”

Sahîh Şârihleri, Buhârî'nin bu itirazlarının Ebû Hanîfe'nin şahsına yahut Hanefî fukahâsına yönelik olduğunu ifade etmektedir.²³ Bazı Hanefî fukahâsı, bu görüşlerin Ebû Yûsuf'a ait olduğunu belirtmektedir. Ebû Yûsuf, zekâtın vücûbu, *nisâb* ve *havl* ile tamamlandığını, dolayısıyla *havl* öncesi yapılan tasarrufların, vücûba engel olup sâbit olan bir vâcibi düşürme anlamına gelmediğini savunmaktadır. Ancak Ebû Yûsuf'un bilahare bu görüşlerinden rücû ettiği söylenmektedir.²⁴ İmâm Muhammed ise fakirlerin haklarını iptâl etme amacını taşıdığından bu tür tasarrufları mekrûh saymaktadır.²⁵

B. Rikâz ve Madenlerin Zekâtı

Rikâzda (gömülü mal) zekâtın beşte bir oranında olduğu hususunda İslâm hukukçuları arasında görüş birliği vardır. Ancak madenlerin de rikâz ile aynı hükmü taşıyıp taşımadığı hususu fakihler arasında ihtilâflıdır. Hanefîler, meseleye dil temelli yaklaşarak Arapların rikâz kelimesini bütün madenler için kullandıklarını, dolayısıyla aralarında bir farkın olamayacağını savunurken²⁶ Cumhûr ise, madenlerin rikâz kapsamına dâhil olmayacağı görüşündedir.²⁷ Cumhûr, bu görüşünü Buhârî'nin de delil olarak zikretti-

²³ İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VIII, 314; Aynî, Umde, XXIV, 167.

²⁴ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî, el-Kevâkibu'd-Derârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XXV, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1401/1981), XXIV, 75; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XII, 331; Aynî, Umde, XXIV, 167.

²⁵ Kirmânî, el-Kevâkibu'd-Derârî, XXIV, 75; Aynî, Umde, XXIV, 167.

²⁶ Bkz. Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân el-Med'uvvi bi Şeyhîzâde Mecme'u'l-Enhur fî Şerhi Multaka'l-Ebhur I-IV, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), I, 313; Bedrud-dîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye I-XII, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1400/1980), III, 474-477.

²⁷ Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, el-Muğni I-XV, Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki ve Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1406/1986), II, 153, 157; Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbinî, Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Ma'âni Alfâzi'l- Minhâc I-IV, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1997), I, 82-86; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, el-Hâvi'l-Kebîr

ği, "Sahibinden kaçan hayvanın vereceği zarardan, çölde eskiden kalmış sahipsiz kuyuya düşmeden ve maden ocaklarındaki kazalardan ötürü bir sorumluluk yoktur. Rikâzda ise humus (beşte bir) vardır."²⁸ hadisine dayanmaktadır. Hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.), maden ile rikâzı vâv-ı âtifa (و) ile birbirinden ayırmaktadır. Bu durum ikisi arasında bir muğâyeretin varlığını göstermektedir.²⁹

Bu konuda Cumhur ile aynı görüşü paylaşan Buhârî, oluşturduğu bâb başlığında³⁰, Mâlik ve Şâfiî'nin rikâzda beşte bir zekât olduğu görüşüne yer vermekte, Ömer b. Abdülazîz'in madenlerden kırkta bir oranında zekât aldığı belirtilmektedir. Buhârî, daha sonra Hanefî fukahâsını kastederek bazı insanların (بعض الناس) madenleri de rikâz hükmünde saymalarına karşı çıkmaktadır³¹. Buhârî, 'kendisine bir şey hediye verilen' veya 'çok kazanç elde eden' yahut 'mahsulü çok olan' kişiye de Arap dilinde (أُرْكَتَ) ifadesinin kullanıldığını, dolayısıyla meseleye dil temelli yaklaşmanın doğru olmayacağını ifade etmektedir. Buhârî, Hanefî fukahâsının madende beşte bir oranını vâcib kıldıklarını, öte yandan maden bulup saklayan kişinin zekât vermemesinde ise bir beis görmediklerini, bunun ise bir tenâkuz olduğunu iddia etmektedir.³² İbn Battâl, Ebû Hanîfe'nin herkes için aynı cevâzı vermediğini, bilakis Beytü'l-Mâl'de hak sahibi olan muhtaç kimsenin bu hakkına karşılık, bulduğu madenin zekâtını vermeyerek saklamasına cevâz verdiğini belirterek Buhârî'nin tenakuz iddiasına karşı çıkmaktadır.³³ İbn Hacer, tenâkuz iddiasının Tahavî'de geçen, Ebû Hanîfe'nin, kendi evinde maden bulan kimseye zekât düşmediği şeklindeki görüşüne yönelik olabileceğini, bu durumda Buhârî'nin tenâkuz iddiasının yerinde olacağını belirtmektedir.³⁴ Tahavî, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in bu durumda da yi-

fi Fikhi'l-İmâmiş-Şâfiî I-XVIII, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994), III, 335; Şihâbüddin Ahmed b. İdrîs el-Karâfi, ez-Zehîre I-XIV, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), III, 59, 67.

²⁸ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'z-Zekât 66/1499, (II/129).

²⁹ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, III, 364.

³⁰ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'z-Zekât 66, (II/129).

³¹ Bkz. Şeyhîzâde, Mecma'u'l-Enhur, III, 474.

³² Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'z-Zekât 66, (II/129).

³³ İbn Battâl, Şerh Sahîhi'l-Buhârî, III, 556.

³⁴ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, III, 365.

ne beşte bir oranında zekâtı gerekli gördüklerini, kendilerinin de bu konuda *imâmeynin* görüşünü aldıklarını belirtmektedir.³⁵

C. *Nikâh Akdinde Yalancı Şahitlik*

Hâkimin, bilmeden yalancı şahidin şahitliğiyle verdiği hükümlerin hukuki geçerliliği hususu, İslâm hukukçuları arasında tartılmıştır. İmâm Ebû Hanife ile Ebû Yûsuf'un ilk görüşüne göre, hâkimin hükmü zâhiren ve bâtınen geçerlidir. İmâm Şâfiî, İmâm Mâlik, Hanefî hukukçulardan Ebû Yûsuf'un son görüşü, Muhammed ve Züfer'e göre ise bu tür hükümlerin hukuki geçerlilikleri yoktur. Onlara göre hüküm sağlam delillerle geçerlilik kazanır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), sağlam delile dayanmadan verilen hüküm ateşten bir parça olarak vasıflandırmaktadır. Ebû Hanife, inşâyâ muhtemel yerlerde hâkimin hükmünün inşâ sayılıp verdiği hükmün zâhiren ve bâtınen geçerli olduğunu söyleyerek, bu görüşünü Hz. Ali'ye nispet edilen konuyla ilgili bir uygulamaya dayandırmaktadır.³⁶

Bu konuda cumhûr ile aynı görüşü paylaşan Buhârî, sağlam delile dayanmadan verilen hüküm ateşten bir parça olarak vasıflandıran hadisi³⁷ zikrettikten sonra Ebû Hureyre'den rivâyet edilen "Bâkire izni alınmadıkça, dul kadın ise emri alınmadıkça evlendirilemez."³⁸ hadisini zikretmekte, ayrıca rızası alınmadan evlendirilen Hansa b. Hizâm'ın nikâhının Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından reddedildiğini bildiren hadise yer vermektedir.³⁹ Buhârî, bu konuda Hanefî fukahâsını kastederek şu ifadelerle yer vermektedir: "**Bazı insanlar** der ki, 'Hakikatte bâkire bir kızın (nikâh için) iznine başvurulmamış ve evlendirilmemiş olsa, ancak bir adam hile yolunu tuta-

³⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahavî, Muhtasarü't-Tahavî, Thk. Ebû'l- Vefâ el-Afgâni, (Haydarâbâd: İhyâu'l-Ma'ârifî'n-Nu'mâniyye, t.y.), s. 49.

³⁶ Bkz. Sirâcuddîn Ebû Hafs 'Umer b. Ali b. Ahmed b. el-Ensârî el-Ma'rûfî bi İbni'l- Mulakkın, et-Tevdih li Şerhi Câmii's-Sahih I-XXXVI, (Beyrût: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008), XXXII, 83, 83; İbn Battâl, Şerhu Sahihî'l-Buhârî, VIII, 323; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XII, 341; Alâaddin Ebûbekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi'ş-Şerâi' I-X, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), IX, 135. Muhammed Emin b. Âbidin, Reddu'l-Muhtâr 'alâ Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr I-XII, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), VIII, 94.

³⁷ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 10/6967, (IX/25).

³⁸ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 11/6968, (IX/25).

³⁹ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 11/6969, (IX/25).

rak o kadınla kendi rızasıyla evlendiğine dair yalancı iki şahitle mahkemeye başvurursa, hâkim de kadının o adamla nikâhlı olduğuna hükmetse -hâlbuki koca bu şahitliğin batıl olduğunu bilmektedir-, o adamın bu kadınla cinsel ilişkiye girmesinde bir sakınca yoktur. Zira bu sahîh bir evliliklidir.”⁴⁰

Buhârî, burada eleştiriye tâbi tuttuğu *bazı insanların* (قال بعض الناس), dul kadın hakkındaki görüşlerinin de aynı olduğunu belirterek şu ifadelerle yer vermektedir: “Birisi hile yolunu tutarak dul bir kadını nikâhladığına dair yalancı iki şahitle mahkemeye başvurursa, hâkim de kadının bu adamla nikâhlı olduğuna hükmetse -hâlbuki (sözde) koca, bu kadınla kesinlikle evli olmadığını bilmektedir-, nikâh câiz olup adamın bu kadınla birlikteliğinde bir sakınca yoktur.”

Buhârî, henüz bulûğ çağına ermemiş kızların evlendirilmesi ile ilgili olarak da *bazı insanlardan* (بعض الناس) şu aktarımlarda bulunmaktadır: “Birisi, yetim yahut bâkire bir kız çocuğu ile evlenmek istese, çocuk ise bunu kabul etmese, adam hile yoluna başvurarak kendisi ile evlendiğine, kadının da bulûğ çağına erip bu evliliğe râzı olduğuna dair iki yalancı şahit getirirse, hâkim de bu yalancı şahitliği kabul etse -hâlbuki (sözde) koca bunun bâtil olduğunu bilmektedir- o adamın bu kadınla cinsel ilişkiye girmesi câizdir.”

Bedruddîn Aynî, bu görüşlerin Ebû Hanîfe’ye ait olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Hanefî fıkıh kitaplarında mesele şu şekilde izah edilmektedir: “Adamın biri, bir kadının kendi eşi olduğunu iddia eder, kadın ise bunu inkâr ederse, bunun üzerine erkek iki yalancı şahit getirir, hâkim de aralarında nikâhın varlığına hükmederse -hâlbuki ikisi de aralarında nikâhın olmadığını bilmektedir- erkeğin bu kadınla cinsel ilişkiye girmesi, kadının da buna izin vermesi Ebû Hanîfe’ye göre helâl, diğerlerine göre ise helâl değildir.”⁴²

Şâhitlerin yalancı olduğu bilinmeden verilen bu tür hükümlerde hâkim için bir sorumluluk aranmaz. Zira hâkim delil esasından hareketle hüküm ortaya koymaktadır. Hâkimin, bilerek bu yönde hüküm vermesi durumunda ise, Ebû Hanîfe’ye göre de hüküm hem zâhiren hem de bâtinen geçer-

⁴⁰ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu'l-Hiyel 11, (IX/25).

⁴¹ Aynî, Umde, XXIV, 181.

⁴² Kâsânî, Bedâi’u’s-Sanâi’, IX, 135.

sizdir. Ancak bu tür uygulamaların câiz olduğuna dair fetvâ verilmesinin ne denli tehlikeli sonuçlar doğuracağı da açıktır. İbn Âbidîn bu konuda fetvânın Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre değil, İmâmeyn'in kavline göre olduğunu belirtmektedir.⁴³

D. Şiğâr Nikâhı

İki kadının, mehirsiz olarak biri diğerine mukâbil olmak üzere iki erkeğe nikâhlanması⁴⁴ şeklindeki şiğâr nikâhının hükmü konusunda İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'ye göre şiğâr nikâhı câiz değildir.⁴⁵ İmâm Ebû Hanîfe, Leys, Ahmed b. Hanbel, İshâk, Ebû Sevr ve Taberî'ye göre ise nikâh geçerlidir. Ebû Hanîfe'ye göre fesâdı mehirден kaynaklanan nikâh akidlerinin feshine hükmedilmeyip bu tür akidler misil mehri ile geçerlilik kazanırlar.⁴⁶

İmâm Buhârî, bu konuda İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, "Nikâhta hile bâbı"⁴⁷ başlığı altında öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şiğâr nikâhını yasakladığını bildiren İbn Ömer'in hadisine yer vermekte, akabinde muhâlif görüştekileri kastederek şu ifadelerle yer vermektedir: "**Bazı insanlar** der ki, 'Bir kimse, (mehir vermemek için) hile yaparak şiğâr nikâhı ile evlenirse, bu (akit) câiz, şart ise bâtıldır.' Müt'a nikâhında ise 'Nikâh fâsîd şart batıldır.' derler. **Bazıları** ise 'Müt'a da şiğâr da câiz, şart ise bâtıldır.' derler."⁴⁸

Buhârî, müt'a nikâhı gibi şiğâr nikâhının da yasaklanan bir uygulama olduğu, dolayısıyla müt'a ve şiğâr akidleri arasında ayırımı gidilemeyeceği kanaatindedir.

⁴³ İbn Âbidîn, Reddu'l-Muhtâr, VIII, 95

⁴⁴ Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), s. 457.

⁴⁵ Bkz. Sahnûn b. Saïd et-Tenûhî, el-Müdevvenetü'l-Kübrâ I-IV, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), II, 98; Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muhtasid I-II, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982), II, 57; Şirbinî, Muğni'l-Muhtâc, III, 192; İbn battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VIII, 317

⁴⁶ Aynî, el-Binâye, IV, 679; Ebû'l- Huseyn Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî el-Kudürî, Muhtasarü'l-Kudürî, (Beyrut: Müessesetu'r- Reyyân, 1426/2005), 345; Tahavî, Muhtasar, 171; Ğuneymî, Keşfu'l-İltibâs, s. 87; Abdülmecîd, el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye, s. 630.

⁴⁷ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 4, (IX/24).

⁴⁸ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 4/6960, (IX/24).

Buhârî'nin, *bazı insanlara* (بعض الناس) nispet ettiği ilk görüşün Hanefî fukahâsına ait olduğu hususunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak müt'a ve şîğâr nikâhını câiz görenlerin kimler olduğu hususu ise tartışmalıdır. İbnü'l-Mulakkın, müt'a nikâhında akdin câiz, şartın ise bâtil olduğu görüşünün Ebû Hanîfe'nin bazı ashâbına ait olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Aynî, Ebû Hanîfe'nin ashâbından hiç kimsenin böyle bir şey söylemediğini belirtmektedir.⁵⁰ İbn Hacer'e göre, burada süreli nikâhın câiz, şartın ise bâtil olduğu yönünde Züfer'den aktarılan bir görüşe işaret edilmiş olabileceğini belirtmektedir.⁵¹ Aynî, buna da karşı çıkararak Züfer'in süreli evlilikte nikâhı geçerli, müddet şartını ise geçersiz saydığını; Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in ise bunu hiçbir şekilde geçerli kabul etmediğini belirtmektedir.⁵² Ğuneymî, muvakkat nikâh ile müt'a nikâhının akitte kullanılan sigâlar itibariyle birbirlerinden farklılık arz ettiğini, müt'a nikâhının Züfer'e göre de geçersiz olduğunu belirtmektedir.⁵³

E. Ölüm Hastasının Vârisine Borç İkrârı

İslâm âlimleri, ölümcül hastalığa yakalanan kimsenin borç ikrârının geçerliliği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Evzâî, Ebû Sevr, İshâk, İmâm Ahmed b. Hanbel'in bir görüşü⁵⁴ ile İmâm Şâfiî'nin tercihli görüşüne⁵⁵ göre mutlak şekilde câzidir. İmâm Mâlik de bu görüşü paylaşmakla birlikte töhmet endişesinin bulunduğu durumları istisnâ etmiştir. Örneğin, vârisleri kızı ve amcasının oğlu olan hastanın, kızına borç ikrârını, kızının payını artırma amacı taşımış olabileceği endişesiyle kabul etmezken, amcasının oğluna yapacağı borç ikrârını böyle bir endişenin olmayacağı düşüncesiyle

⁴⁹ İbnü'l-Mulakkın, et-Tevdih, XXXII, 69.

⁵⁰ Aynî, Umde, XXIV, 170.

⁵¹ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XII, 334.

⁵² Aynî, Umde, XXIV, 170.

⁵³ Ğuneymî, Keşfu'l-İltibâs, 87-88.

⁵⁴ İbn Kudâme, el-Muğnî, V, 342; Bahâuddîn Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Makdisî, el-Udde Şerhu'l-Umde, Thk. Hâlid Muhammed Muharrem, (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1417/1997), 643.

⁵⁵ Şeyhu'l-İslâm Ebû Yahyâ Zekeriyâ el-Ensârî, Minhetu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî I-X, Thk. Süleymân b. Derî' el-Âzimî, (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1426/2005), II, 290; Şîrbîni, Muğni'l-Muhtâc, II, 310; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, V, 376.

câiz görmüştür.⁵⁶ Süfyân es-Sevrî, İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Ahmed b. Hanbel'e göre ise ölüm hastasının vârisine borç ikrârı câiz değildir. Ancak tüm vârislerin bunu doğrulamaları durumunda yapılan borç ikrârı câizdir. İmâm Şâfiî'nin de bu görüşe rücû ettiği rivâyet edilmiştir.⁵⁷

Buhârî'ye göre ise borç ikrârı, mutlak surette -kendisi için ikrârda bulunan kişi ister yabancı olsun- geçerlidir. Buhârî, bu görüşünü "(*Bu paylaşırma, ölenin*) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır."⁵⁸ âyeti ile delillendirmekte⁵⁹, akabinde Kadı Şureyh, Ömer b. Abdulazîz, Tâvus, Atâ b. Ebî Rebâh ve Basra kadısı İbn Üzeyne'nin, hastanın borç ikrârına cevâz verdiklerini belirtmekte, Hasan Basrî'nin "Kişinin tasdik edileceği en doğru an, dünyadan (ayrılışının) son günü ve âhirete (varacağı) ilk günüdür." ifadesine yer vermekte, İbrâhîm (en-Nehâî) ve Hakem'in "Eğer (birisi) vârisini borçtan beri kılsa (vâris) beri olur." görüşlerini aktarmaktadır.

İbn Hacer, Buhârî'nin istidlâlde bulunduğu âyette, vasiyet ve borcun mirâs paylaşımından önce zikredilip aralarında bir ayırma gidilmediğini, ancak bilahare vasiyet hükmünün "vârise vasiyet yoktur." delili ile kaldırıldığını, borç ikrârı hükmünün ise devam ettiğini belirtmektedir.⁶⁰

Buhârî, daha sonra *bazı insanların* (بعض الناس) ölüm döşegindeki hastanın, vârisine borç ikrârını, diğer vârisler için kötü zanna yol açacağı endişesiyle câiz görmediklerini, diğer taraftan istihsânda bulunarak emânet, mudârabe vb. konularda ise ikrârı câiz gördüklerini belirterek bir tenâkuzun varlığına dikkat çekmektedir. Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zandan sakındıran bir hadisine yer vermekte, ayrıca güvenildiğinde ihânet etmenin, münâfikların alâmeti olduğunu belirten bir hadise yer vererek, bunun Müslümanların özelliği olamayacağını vurgulamakta, emânetin ehline tevdi edilmesini emreden âyeti⁶¹ zikrederek, âyette vâris ve yabancı ayırımının yapılmadığını belirtmektedir.

İbnu'l-Mulakkın, Buhârî'nin bu konuda kullandığı *bazı insanlar* (بعض

⁵⁶ İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VIII, 156-157; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, V, 376.

⁵⁷ Şeyhizâde, Mecme'u'l-Enhur, III, 415-416; Makdisî, a.g.e., 643; İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VIII, 156-157; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, V, 376.

⁵⁸ Nisâ 4/11.

⁵⁹ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Vasâyâ 8, (IV/4).

⁶⁰ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, V, 376.

⁶¹ Nisâ 4/58.

الناس) ifadesi ile Ebû Hanîfe'yi,⁶² Kirmânî ise bu ifade ile Hanefî fukahâsını kastettiğini belirtmektedir.⁶³ Bedruddîn Aynî, bu iddialara karşı çıkararak Mâlikîler ve diğer bazı fakihlerin de bu konuda Hanefîlerle aynı görüşü paylaştıklarını vurgulamaktadır.⁶⁴ Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere sadece töhmet endişesinin bulunduğu durumlarda, Mâlikîler Hanefîlerle aynı görüşü paylaşmaktadır. Süfyân es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşleri ise Hanefîlerle paralellik arz etmektedir. Ancak Buhârî'nin eleştirdiği görüş, her ne kadar Hanefî fukahâsıyla sınırlı değilse de bâb başlığında istihsân kavramına yer vermesi eleştirinin özelde Hanefî fukahâsına yönelik olduğu algısını güçlendirmektedir.

Bedruddîn Aynî, bu görüşlerinde yalnız olmamalarına rağmen eleştirinin Hanefî fukahâsı ile sınırlı tutulmasını şaşılacak bir durum olarak değerlendirmekte, Hanefî âlimleri ile yaşadığı sıkıntıların Buhârî'yi bu tutuma sevk ettiğini belirtmektedir. Aynî, İbn Ömer'den rivâyet edilen "Vâris için vasiyette bulunmak yoktur." hadisinin diğer varyantı olan "Vâris için vasiyette bulunmak ve lehine borç ikrârında bulunmak yoktur." şeklindeki hadisin, Hanefîlerin görüşlerini desteklediğini belirtmektedir.⁶⁵ Azîmâbâdî, hüccet olarak kabul edilen bu rivâyetin, bir kısım Hanefî fukahâsı tarafından da şâz ve zayıf kabul edildiğini, bu konudaki meşhur hadisin "vârise vasiyette bulunmak yoktur". şeklindeki İbn Ömer'in rivâyeti olduğunu belirterek zayıf hadis ile istidlâlden dolayı Hanefî fukahâsını eleştirmektedir.⁶⁶ İbn Hacer, ölüm döşegindeki hasta hakkında, onu ithâm edici muhtemel kötü zandan dolayı "zâhire göre hüküm verme" prensibinin terk edilemeyeceğini, gerçek niyetinin ise Allah'a havâle edileceğini belirtmektedir.⁶⁷

F. Dilsizin Mülâ'anesi

Fıkıh terimi olarak *li'ân*, kocanın karısına zina isnâdında bulunması, ancak dört şâhit getirememesi halinde, karı ile kocanın hâkim huzurunda şer'i

⁶² İbnu'l-Mulakkın, et-Tevdih, XVII, 209.

⁶³ Kirmânî, el-Kevâkibu'd-Derârî, XII, 66.

⁶⁴ Aynî, Umde, XIV, 58.

⁶⁵ Aynî, Umde, XIV, 58.

⁶⁶ Azîmâbâdî, Ref'u'l-İltibâs, 61.

⁶⁷ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, V, 376.

usûle uygun olarak dörder defa yeminle şehâdette bulunduktan sonra kendilerine lânet ve gazap okumalarıdır. Yapılan bu yeminler, koca hakkında hadd-i kazf, karı hakkında ise hadd-i zina yerine geçer ve hâkim tarafından ayrılımlarına hükmedilir.⁶⁸

Dilsiz kimseye *li'ân* işleminin gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği konusu İslâm hukukçuları arasında ihtilâfıdır. Hanefî fukahâsı, dilsiz kimse hakkında *li'ân* işleminin gerçekleştirilemeyeceğini görüşündedir.⁶⁹ İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve Ebû Sevr ise işâreti ve yazısı anlaşılıp ifade etmeye çalıştığı şeyin bilinmesi durumunda, dilsiz hakkında *li'ân* işleminin gerçekleştirileceği görüşündedir. Dilsiz kimsenin, karısını boşadığını yazması durumunda ise fakihler hemfikirdir.⁷⁰

İmâm Buhârî, bu konuda İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, işâretin talâk konusunda geçerli olduğunu belirttikten sonra şunları ifade etmektedir:

“Li'ân ve Allah'ın, *“Eşlerine zina isnâdında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği...”*⁷¹kavli bâbı. Dilsiz kimse, karısına yazı, işâret yahut marûf bir îmâ ile zina isnâd ederse konuşan hükmündedir. Zira Nebî (s.a.s.), ferâizde (zorunlu durumlarda) işâreti câiz kılmıştır. Bu, Hicaz Ehli (Mâlik ve Şâfiî gibi) ve (Hicaz dışındaki bazı) ilim ehlinin (Ebû Sevr gibi) görüşüdür. Allah Teâlâ: *“Meryem, çocuğu gösterdi. Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz? dediler.”*⁷²Dahhâk, (âyette geçen) *remzen*⁷³ ifadesini *işâret* olarak tefsîr etmektedir. **Bazı insanlar**, ‘(Dilsiz için) had ve li'ân yoktur.’ dediler. Daha sonra da ‘Yazı, işâret ve îmâ ile yapılan talâk câizdir.’ dediler. Hâlbuki kazf ve talâk arasında bir fark yoktur. Eğer deseler ki, kazf sadece sözle olur. Denilir ki, talâk da sadece sözle olur. Aksi halde talâk da kazf da bâtıl olur. Köle âzâd etmek de aynı şekildedir. Keza sağır da li'ânda bulunur. Şa'bî ve Katâde der ki, ‘Biri si karısına parmak işâreti ile ‘Sen boşsun.’ derse kadın bâin talâkla boş olur.’

⁶⁸ Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, 327.

⁶⁹ Serahsî, el-Mebsût, VII, 42; Aynî, el-Binâye, V, 382.

⁷⁰ İbnu'l-Mulakkın, et-Tevdih, XXV, 425, 427.

⁷¹ Nûr 24/6.

⁷² Meryem 19/29.

⁷³ Âl-i İmrân 3/41.

İbrahim (en-Nehâî) der ki, 'Dilsiz kimse, eliyle talâkı (karısının boş olduğunu) yazarsa bu geçerlidir.' Hammâd der ki, 'Dilsiz ve sağır, (talâk hususunda) başıyla işâret ederse bu câzdir (geçerlidir).'⁷⁴

Buhârî'ye göre talâk ve kazf arasında bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla talâk konusunda geçerli olan işâret, kazf konusunda da geçerlidir. Buradan hareketle şârihler, Buhârî'nin *bazı insanlar* (بعض الناس) ifadesi ile talâk hakkında yazı, işâret ve îmâyı geçerli sayıp kazf hakkında geçerli saymayan Hanefî fukahâsını kastettiğini belirtmektedir.⁷⁵ Buhârî, kazfın ancak söz ile olabileceği sorusuna, talâkın da bu hususta kazfa müsâvi olduğunu, dolayısıyla ikisinin de aynı hükme sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Buhârî, Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd'tan, kendi görüşünü destekleyici aktarımda bulunarak eleştirdiği Hanefî fukahâsını ilzâm ettirmeye çalışmaktadır.⁷⁶

Aslında Buhârî'nin eleştirdiği bu görüş Hanefîlerle sınırlı değildir. Zira bu konuda Evzâî ve İshâk'ın görüşleri ile Ahmed b. Hanbel'den yapılan bir rivâyet de Hanefîlerin görüşleri ile paralellik arz etmektedir.⁷⁷ Dolayısıyla bazı şârihlerin bu eleştirileri Hanefî fukahâsı ile sınırlandırmalarını önyargılı bir tutum olarak değerlendirmekteyiz.

G. Hibeden Dönüş

Fıkıh terimi olarak hibe, "karşılık şart koşulmaksızın bir malın temlîki"⁷⁸ şeklinde tanımlanır. Hibe, kabzın gerçekleşmesiyle tamamlanır. Dolayısıyla kabz öncesi hibeden rücu etmek câzdir. Ancak kabz sonrası hibeden rücu konusunda fakihler arasında ihtilaf söz konusudur. İmâm Mâlik⁷⁹, İmâm Şâfiî⁸⁰ ve Ahmed b. Hanbel'in⁸¹ de aralarında bulunduğu fakihler, hibeden dönüşü kınayan hadislerle dayanarak kişinin kendi hibesinden

⁷⁴ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu't-Talâk 25, (VII/52).

⁷⁵ Aynî, Umde, XX, 415; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 441; Kirmânî, el-Kevâkibu'd-Derârî, XIX, 217.

⁷⁶ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 441; Kirmânî, el-Kevâkibu'd-Derârî, XIX, 217.

⁷⁷ İbnu'l-Mulakkın, et-Tevdîh, XXV, 425, 427.

⁷⁸ Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, 196; Ali Bardakoğlu, "Hibe", DİA, XVII 421.

⁷⁹ İbn Rüşd, Bidâyetu'l-Müctehid, II, 332; İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VII, 102.

⁸⁰ Şirbîni, Muğni'l-Muhtâc, II, 518-519; İbnu'l-Mulakkın, et-Tevdîh, XVI, 407-408.

⁸¹ İbn Kudâme, el-Muğni, VIII, 277.

dönüşünü câiz görmemişlerdir. Ancak bundan -hibe edilen malın halen mevcut kalması durumunda- babanın çocuğuna yaptığı hibeyi istisnâ etmişlerdir. Şâfîilerin meşhûr görüşüne göre baba dışındaki asıllar da baba hükmündedir.⁸² Hanefî fukahâsı ise, bu hadislerin varlığını kabul etmekle birlikte, bunların hukuki bir bağlayıcılık içermediği görüşündedir. Hanefilere göre, kabz sonrası ancak, *mevhubun lehin rızası* yahut hâkimin kararıyla kişi hibesinden rucû edebilir. Hibenin kan ve sihrî hısımlar arasında veya ivaz karşılığı yapılmış olması, bağışlanan malda karşı tarafın tasarrufta bulunması, bağışlanan malın helak olması veya taraflardan birinin ölümü durumlarında ise hibeden rucû câiz değildir.⁸³

Buhârî, bu konuda cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, görüşünü “Bir kimsenin hibesinden veya sadakasından dönmesi helâl değildir.”⁸⁴ şeklinde net bir ifadesiyle ortaya koymaktadır. İbn Hacer, Buhârî’nin bu kadar kesin konuşmasını, Buhârî’ye göre konuyla ilgili güçlü delillerin olmasına bağlamaktadır.⁸⁵ Buhârî, görüşünü farklı varyantlarla İbn Abbâs’tan (r.a.) rivâyet edilen “Hibesinden dönen kusmuğuna dönen köpek gibidir.” hadisi ile Hz. Ömer’den (r.a.) rivâyet edilen benzer bir hadise dayandırmaktadır. Ancak Buhârî, bu genel kaideden bir istisnâ yapmakta, kişinin çocuğuna yaptığı hibeden dönüşünü câiz kabul etmektedir.⁸⁶ Buhârî, daha sonra Ebû Hanîfe’ye ait olduğunu bildiğimiz görüşü yine isim vermeden “*bazı insanlar* (بعض الناس) hibeden rucû hakkının olduğu görüşündedir” diye aktarmaktadır.⁸⁷

Buhârî, konuyla ilgili “Kitâbu’l-Hiyel” bölümünde de şu ifadelerle yer vermektedir: “*Bazı insanlar* der ki, ‘Bir kimse, bin veya daha fazla dirhem hibe eder, bu para bu kişinin yanında senelerce kalırsa, adam hileye başvurarak hibeden rucû ederse ikisine de zekât düşmez.’”⁸⁸ Buhârî, akabinde

⁸² Şirbînî, Muğni’l-Muhtâc, II, 518.

⁸³ Aynî, el-Binâye, IX, 227-235; Aynî, Umde, XIII, 203; Muhammed Zekeriyya b. Yahya el-Kandehlevî, el-Ebvâb ve’t-Terâcim li Sahihî’l-Buhârî I-VI, Thk. Veliyyuddin b. Takiyyuddin en-Nedvâ, (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1433/2012), IV, 116.

⁸⁴ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Hibe 30, (III/164).

⁸⁵ İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, V, 235.

⁸⁶ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Hibe 12, (III/157).

⁸⁷ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Hibe 36, (III/166); İbn Battâl, Şerhu Sahihî’l-Buhârî, VII, 157; Aynî, Umde, XIII, 269.

⁸⁸ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Hiyel 14, (IX/25).

bu görüş sahiplerinin Resûlullâh'a (s.a.s.) muhalefet edip zekâtı düşürdüğü belirtmektedir. Buhârî, ardından Resûlullâh'ın (s.a.s.) hibeden dönüşü kıyanayan bu ümmete yakışmayan rezil bir davranış olduğunu belirten hadisine yer vermektedir.⁸⁹

Buhârî'nin, Sahîh'inde re'y ehline yönelttiği en sert eleştirisi, sünnete açıkça muhalefetleri sebebiyle hibe konusunda olmuştur.⁹⁰

H. Şüf'a Hakkının Düşürülmesi

Fıkıh terimi olarak şüf'a, satım veya satım hükmündeki bir akitle alınmış, taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı, müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkını ifade etmektedir.⁹¹ Satılan malda paydaş olmanın şüf'a hakkını doğurduğu hususunda fakihler ittifak etmişlerdir. Hanefi fukahâsı, gayr-ı menkûlde irtifâk hakkına sahip olan kimse ile "Komşu, bitişindeki mala daha çok hak sahibidir." hadisine dayanarak, bitişik komşuluğu da şüf'a sebeplerinden saymakta, ancak ortaklıktan kaynaklanan şüf'a hakkı ile irtifâktan kaynaklanan şüf'a hakkını incelemektedir.⁹² Bu nedenle bir şekilde paydaş olma yolunu bularak, komşu olan kimsenin şüf'a hakkını düşürme işlemlerine cevâz vermişlerdir.

Buhârî, Kitâbu'l-Hiyel bölümünde re'y ehline nispetle şüf'a hakkının düşürülmesine yönelik dört çeşit hile-i şer'iyye örneğine yer vermektedir:

1. Buhârî, şüf'a hakkı ile ilgili Câbir b. Abdullâh'tan rivâyet edilen "Nebî (s.a.s.), şüf'a hakkını yalnız taksim olunmamış mallarda meşru kıldı. Sınırları çizilip yollar belirlendikten sonra şüf'a hakkı olmaz."⁹³ hadisini aktardıktan sonra re'y ehlini kast ederek şu ifadelere yer vermektedir: "**Bazı insanlar**, şüf'a hakkı komşuluktan doğar dediler. Daha sonra bu görüşlerini geçersiz sayarak şöyle dediler: 'Birisi, bir evi satın almak istese, ancak komşunun şüf'a yoluyla evi satın alacağından endişelenirse, bunu önlemek için öncelikle yüz hisseden birini, daha sonra kalan doksan dokuz hisseyi satın

⁸⁹ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 14/6968, (IX/25).

⁹⁰ Abdülmecid, el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye, 639.

⁹¹ İbrâhim Kâfi Dönmez, "Şüf'a", DİA, XXXIX, 248.

⁹² Şeyhizâde, Mecme'u'l-Enhur, IV, 102.

⁹³ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 14/6976, (IX/27).

alır, komşunun sadece ilk yüzde birlik hissede şüf'a hakkı olur. Geri kalan doksan dokuz hissede şüf'a hakkı olmaz. Kişinin böyle bir hileye başvurmaması câizdir.”⁹⁴

Buhârî, komşuya şüf'a hakkını tanıma konusunda Hanefî fukahâsından farklı düşünse de buradaki esas itirazı, Hanefî fukahâsının komşuluğun şüf'a hakkını doğurduğu görüşüne yönelik değildir. Zira Buhârî'nin kendisi de Hanefî fukahâsının görüşlerini dayandırdıkları hadise yer vermektedir.⁹⁵ Buhârî'nin esas itirazı, Hanefî fukahâsının sünnete dayandırarak şüf'a hakkını tanıdıkları komşunun hakkını hile yoluyla elinden alınmasına yöneliktir.⁹⁶ Buhârî'nin bu konuyu “Kitâbu'l-Hiyel” bölümünde yer vermesi de bunu doğrulamaktadır.

Bedruddîn Aynî, bu görüşün Ebû Hanîfe'ye ait olduğu iddiasına karşı çıkarak bunun Muhammed Şeybânî ve Ebû Yûsuf arasında ihtilâflı bir mesele olduğunu, Ebû Yûsuf'un buna cevâz verdiğini, Şeybânî'in ise bunu mekrûh saydığını, İmâm Şâfi'nin de bu konuda Şeybânî ile aynı görüşte olduğunu belirtmektedir.⁹⁷ Kândehevî bu meselenin fakihler arasında ihtilâflı olduğunu, meselenin Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre câiz olmadığını, Ebû Hanîfe ve Şâfi'ye göre ise helâl olduğunu belirtmektedir.⁹⁸ Ancak meselenin Şâfi'ye göre helâl olması, Şâfi'nin komşuya şüf'a hakkını tanımamasından kaynaklandığını unutmamak gerekir.⁹⁹

2. İmâm Buhârî, “Komşu, bitişiğindeki mala öncelikli hak sahibidir.” hadisini aktardıktan sonra şu ifadelerle yer vermektedir: “**Bazı insanlar** şöyle dediler: ‘Üzerinde şüf'a hakkı bulunan evini, şüf'a hakkına sahip kimseye satmak istemeyen kişinin, onun şüf'a hakkını geçersiz kılmak için hileye başvurmaması câizdir. Şöyle ki, Evi müşteriye hibe eder. Sınırlarını belirleyip kendisine verir. Müşteri de buna karşılık kendisine bin dirhem verir. Böylece şefî'in o evdeki şüf'a hakkı ortadan kalkar.’”¹⁰⁰

İbn Battâl'a göre, İmâm Buhârî'nin buradaki itirazı da, Hanefîlerin sün-

⁹⁴ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 14, (IX/27).

⁹⁵ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Şuf'a 2/2258, (3/87); Kitâbu'l-Hiyel 14/6977, (IX/27).

⁹⁶ İbn Battâl, Şerhu Sahihî'l-Buhârî, VIII, 328, 329.

⁹⁷ Aynî, Umde, XXIV, 183.

⁹⁸ Kândehevî, el-Ebvâb ve't-Terâcim, VI, 643.

⁹⁹ Şirbinî, Muğni'l-Muhtâc, II, 384.

¹⁰⁰ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 14/6977, (IX/27).

nete dayandıkları komşuya şüf'a hakkının, hile yoluyla iptal edilebileceği şeklindeki görüşlerine yöneliktir.¹⁰¹

3. Buhârî, yine "Komşu, bitişiğindeki mala öncelikli hak sahibidir." hadisini zikrettikten sonra şu ifadelere yer vermektedir: "**Bazı insanlar** şöyle dediler: 'Müşteri, evin bir hissesini satın alsa ve şüf'a hakkını ortadan kaldırmak istese, o hissesini yemine çekilemeyecek küçük çocuğuna hibe eder.'¹⁰²

İbn Battâl, bu meseleyi şöyle izah etmektedir: "Satıcı başka bir paydaş ile bir evde ortak olsa, üçüncü şahıs satıcıdan payını alıp paydaşın şüf'a hakkını düşürmek için yemine çekilemeyecek küçük çocuğuna aldığı hisseyi hibe etse, mubâh bir iş yapmış olur." Burada, satın alınan malın küçük çocuğa hibe edilmesi, çocuğun (hukuken) yemine çekilemeyeceği nedeniyledir.¹⁰³

4. Buhârî, yine aynı hadisi zikrettikten sonra şu ifadelere yer vermektedir: "Bazı insanlar şöyle dediler: Yirmi bin dirhem karşılığında bir ev satın alacak kişinin şüf'a hakkını düşürmek için şöyle bir hile yapmasında sakınca yoktur: Yirmi bin dirhem karşılığında evi satın alır ve dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz dirhemini nakit olarak verir. Geri kalan kısım için de nakit olarak bir dinar daha verir. Bu durumda, şefî', (şüf'a hakkını kullanmak) isterse, evi yirmi bin dirheme (akdin gerçekleştiği değerle) alabilir. Bunun dışında başka türlü alamaz. Bu evin, başka bir sahibi ortaya çıkarsa, müşteri verdiği dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz dirhem ile bir dinarı satıcıdan geri ister. Yoksa akitte anlaşılan miktarı (yirmi bin dirhem) isteyemez. Zira mebî'in başka sahibi çıkınca satıcı ile alıcı arasında bir dinar ile yapılmış olan sarf işlemi bozulmuş olur. Eğer müşteri, bu evin bir ayıbını tespit ederse, bu durumda başka bir hak sahibi ortaya çıkmamış ise, onu satıcıya yirmi bin dirheme iade eder (Yani akitte konuşulan yirmi bin dirhemi, dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz artı bir dinar olarak verdiği halde şimdi onu yirmi bin dirhem olarak almaktadır)."

Buhârî, bu açıklamadan sonra şu ifadeleri kullanmaktadır: "Onlar, Müslümanlar arasında aldatmacaya cevâz verdiler. Hâlbuki Nebî (s.a.s.) şöyle

¹⁰¹ İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VIII, 328, 329.

¹⁰² Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 14/6978, (IX/27).

¹⁰³

buyurmaktadır: Müslümanın alış-verişinde ne bir gizli kusur, ne bir gayr-ı meşruluk ne de bir gizleme bulunur.”¹⁰⁴

Buhârî, buradaki itirazı da yine hile yoluyla şüf’a hakkının düşürülmesine yöneliktir. Buhârî, bundan sonra kusur nedeniyle mebiin iadesi konusuna yer vermektedir. Buhârî’ye göre, satışı gerçekleştirilen evin başka bir sahibinin ortaya çıkması durumunda müşterinin sadece ödediği miktarı alabilmesi, evde bir kusurun tespiti nedeniyle rüçü hakkının kullanılması durumunda ise, akdin gerçekleştiği yirmi bin dirhem alınması şeklindeki uygulama açık bir tezat oluşturmaktadır. Buhârî’ye göre, ikinci durumda da sadece ödenen miktarın geri alınması gerekmektedir. Hanefilere göre, birinci durumda akid evin satışına bağlıdır. Bu satış ise ev sahibinin ortaya çıkmasıyla fesh edildiğinden müşteri sadece ödediği miktarı geri alabilir. İkinci durumda ise akid sahîh olup müşterinin ayıp gerekçesiyle fesh talebi söz konusudur. Dolayısıyla anlaşılan meblağ üzerinden geri ödeme yapılır.¹⁰⁵

Buhârî’nin her dört itirazı da Hanefî fukahâsına yöneliktir. Zira bu ve benzer meselelere Hanefî kitaplarında rastlayabilmekteyiz.¹⁰⁶ Ancak burada eleştiri noktasında bizzat Ebû Hanîfe’nin olduğunu söylememiz zordur. Zira “hiyel” konusunda Ebû Hanîfe’ye ait bir kitabın var olduğu şeklinde zayıf bir iddia olsa da bu ispatlanabilmiş değildir.¹⁰⁷ Nitekim Sahih şârihlerinden Aynî, Buhârî’nin bu itirazlarının Ebû Hanîfe’ye yönelik olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır.¹⁰⁸ Bu meselelerin Ebû Yûsuf’a ait olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır. Zira Hanefî fıkıh kitaplarında, Ebû Yûsuf’a ait benzer uygulamalara yer verilmektedir. Hanefî fukahâsından Muhammed ise hile yoluyla hakkın düşürülmesi fikrine karşı çıkmaktadır.¹⁰⁹

Buhârî, çok defa zikrettiği “Ameller niyetlere göredir...” hadisini hem dinen hem de hukuken esas alarak, hile yoluyla hakların düşürülmesi şeklindeki tüm uygulamalara karşı çıkmaktadır. Hanefî fukahâsı ise mahkemeye

¹⁰⁴ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Hiyel 15/6980, (IX/27).

¹⁰⁵ İbn Hacer, Fethu’l-Bâri, XII, 366.

¹⁰⁶ Kâsânî, Bedâi’u’s-Sanâi’, IV, 170; Serahsî, el-Mebsût, XIV, 131.

¹⁰⁷ Bkz. Muhammed Ebû Zehre, Ebû Hanîfe Hayâtuhû ve Asruhû-Ârâuhû ve Fikhuhû, (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1340), s. 470-490.

¹⁰⁸ Aynî, Umde, XXIV, 183.

¹⁰⁹ Bkz. Kâsânî, Bedâi’u’s-Sanâi’, VI, 172.

intikâl edilen meselelerde, delilin esas olduğunu savunarak bu tür uygulamaların hukuken cevâzına hükmetmişlerdir. Ancak şüf'anın üçüncü şahıstan gelecek muhtemel zararın önlenmesi gayesine matuf olduğunu dikkate aldığımızda, hile yoluyla düşürülen şüf'a hakkının bu ilke ile ters düştüğünü söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

İ. Mükreh'in Tasarrufu

İkrâh, bir kimseyi tehdit etmek suretiyle hukuken yapmakla mükellef olmadığı bir işi yapmaya zorlamaktır.¹¹⁰ Buhârî, ikrâh konusu ve ikrâhın ehliyete etkisi hususuna büyük bir önem atfetmiş, bu konuya Sahîh'inde müstakil bir bölüm ayırmış, ayrıca müteferrik bölümlerde de bu konuya değinmiştir.

Buhârî, şahısların mali haklarının korunmasına yönelik haklı ikrâh çeşitleri dışında, mükrehin yapacağı tasarrufların hiçbir hukuki geçerliliğinin olmadığı görüşündedir. Buhârî, bu konuda farklı görüşe sahip kesimleri iki yerde "Kâle ba'du'n-nâs" (قال بعض الناس) ifadesini kullanarak eleştirmektedir. Buhârî, birinci ifadede tehdit altında bulunan bir kimsenin her türlü tasarrufunun hukuki açıdan geçersiz olduğu kanaatini ortaya koyduktan sonra şu ifadelere yer vermektedir: **Bazı insanlar**, 'Müşteri (ikrâh yoluyla satın aldığı malda) adakta bulunursa bu tasarrufu geçerlidir.' derler. (onlara göre) Tedbir (kölenin hürriyetini kendi ölümüne bağlaması) akdi de aynı şekilde geçerlidir."¹¹¹

Buhârî'nin buradaki eleştirisi Hanefi fukahâsına yöneliktir. Hukuki sözleşmelerde bâtil-fâsid ayırımına giden Hanefi fukahâsı, böyle bir tasarrufun fâsid olduğunu kabul etmekle birlikte, müşterinin bu yolla aldığı malı adaması veya aldığı köleyle tedbîr sözleşmesini yapması şeklindeki fesih kabul etmeyen tasarrufların, zorlama yoluyla olsa dahi hibe ve satışı geçerli ve bağlayıcı kılacağı görüşündedirler.¹¹² Buhârî, Hanefi hukukçuların bu konuda tenâkuza düştüklerini, zira mülkiyet intikali gerçekleşmeden müşterinin adak ve tedbîr akdini geçerli kıldıklarını, hâlbuki ikrâh durumun-

¹¹⁰ Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, s. 241.

¹¹¹ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-İkrâh 4, IX, 21.

¹¹² Şeyhizâde, Mecma'u'l-Enhur, IV, 40.

da mülkiyet intikalinin gerçekleşmesi durumunda, müşterinin tasarrufunun sadece nezir ya da tedbir akdiyle sınırlı olmayacağını, bilakis tüm tasarruflarının geçerli olması gerekeceğini belirtmektedir. Şayet mülkiyet intikali gerçekleşmiyorsa, bu durumda ise nezir ve tedbir sözleşmesinin de caiz olmaması gerektiğini ifade etmektedir.¹¹³

Buhârî, 'ba'du'n-nâs' (قال بعض الناس) ifadesini kullandığı diğer yerde ise, kişinin ikrâh altında gerçekleştireceği harâm eylemlerden dolayı günahkâr olamayacağı, hukuki tasarruflarının da geçersiz olacağı kanaatini ortaya koyduktan sonra şu ifadelere yer vermektedir: "**Bazı insanlar** der ki, 'Eğer denilirse, içki içeceksin veya murdar et yiyeceksin ya da çocuğunu veya babanı veya akrabanı öldüreceğiz. Bunları yapması câiz değildir. Zira buna mecbur değildir.' Daha sonra tenâkuza düşerek dediler ki, 'Eğer babası yahut kardeşini öldürmekle tehdit ederek kölesini satmaya, (sabit olmayan) borç ikrâr etmeye veya hibe etmeye zorlanırsa, kıyâs açısından (bu akidler) bağlayıcıdır. Ancak biz istihsân metodunu kullanarak diyoruz ki, burada bey', hibe ve tüm akitler geçersizdir.' Onlar (**bazı insanlar**), kitâb ve sünnetin dışında akraba ve diğerlerini birbirlerinden ayırdılar. Nebî (s.a.s.) dedi ki, 'İbrâhim karısına 'Bu kız kardeşimdir' dedi.' Yani Allah yolunda (din kardeşim)dir. Nehâî der ki, 'Yemin talebinde bulunan zalim ise yemin edenin niyeti, mazlum ise onun niyeti esas alınır.'"¹¹⁴

Buhârî'nin buradaki eleştirisi, yine Hanefî fukahâsına yöneliktir. Hanefilere göre, kişi başkasını korumak için bir harâmı işleyemez. Dolayısıyla ikrâh halinde yapacağı tasarruflar hukuken geçerlidir. Ancak tehdit, kişinin kendisine yahut istihsânen akrabalarına yönelik olması durumunda, yapacağı tasarrufların hukuki geçerliliği yoktur.¹¹⁵ Buhârî ise akraba yahut diğer din kardeşleri arasında ayırıma gidilemeyeceğini, böyle bir ayırımın Kitâb yahut Sünnet'te herhangi bir dayanağının olmadığını kanaatindedir.¹¹⁶

¹¹³ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XII, 320; Aynî, Umde, XXIV, 154; Muhammed b. Abdülhâdi es-Sindî, Hâşiyetu's-Sindî ala Sahîhi'l-Buhârî I-IV, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), IV, 94.

¹¹⁴ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-İkrâh 7, (IX/21).

¹¹⁵ Aynî, Umde, XXIV, 160; Keşmîrî, Feydu'l-Bârî, VI, 415; İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VIII, 308.

¹¹⁶ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-İkrâh 7, (IX/21).

J. Nebîz ve Hamr Kavramlarının Mâhiyeti ve Kapsamı

Buhârî'nin 'ba'du'n-nâs'a (بعض الناس) yönelik eleştiri konularından birisi de nebîz¹¹⁷ kavramının mâhiyeti ve kapsamı hakkındadır. Buhârî, bu hususta oluşturduğu bâb başlığında şu ifadelere yer vermektedir: "**Bazı insanlara** göre, birisi 'Nebîz içmeyeceğim.' diye yemin eder, sonra *tılâ*, *seker* yahut *asîr* içerse yemini bozulmaz. Zira onlara göre bunlar nebîz değildir."¹¹⁸

Buhârî, başlık altında iki rivâyete yer vererek bunların nebîz sayılacağını ispatlamaya çalışmaktadır.¹¹⁹ Bu bâb başlığının seçilme amacı konusunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. İbn Battâl'a göre, Ebû Hanîfe'ye reddiye amacı taşımaktadır.¹²⁰ İbnu'l-Müneyyir, İbn Battâl'ın bu değerlendirmesine karşı çıkararak, Buhârî'nin amacının Ebû Hanîfe'nin görüşünü doğrulamak olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Buhârî'nin amacı Ebû Hanîfe'ye itiraz olsaydı, bâb başlığını Ebû Hanîfe'nin görüşünden farklı şekilde oluşturması gerekirdi.¹²¹ Bedruddîn Aynî, bu hususta İbnu'l-Müneyyir ile aynı değerlendirmede bulunmaktadır.¹²² İbn Hacer ise, İbn Battâl'ın değerlendirmelerine katılmaktadır.¹²³ Kanaatimizce de İbn Battâl'ın değerlendirmesi daha doğrudur. Zira, Buhârî'ye göre *nebîz* ve *hamr* kavramlarının mâhiyetini toplu olarak değerlendirdiğimizde, Buhârî'nin bu konudaki görüşlerinin Hanefî fukahâsı ile farklılık arz ettiği, hatta *hamr* konusunda birazdan zikredeceğimiz bâb başlıklarını Hanefî fukahâsına yönelik bir eleştiri olarak ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Buhârî'nin, Hanefî fukahâsı ile ihtilaf ettiği diğer bir konu da *hamr* kavramının mahiyeti ve kapsamı hususundadır. Ebû Hanîfe, *hamrı* üzüm suyu ile sınırlamaktadır. Bunun dışındaki içecekler ise sarhoş etmeyecek derecede olması durumunda harâm değildir.¹²⁴ Buhârî'ye göre ise, sarhoş edici her içecek *hamr* sayılır. Buhârî, bu konuda üzüm suyu ve dışındakiler ara-

¹¹⁷ Nebîz, hurma, kuru üzüm, arpa vb. maddelerden elde edilen içeceklerdir. Tıla, kaynatılmış üzüm suyuna denir. Seker, Hurma hoşafı, Asîr ise üzüm suyudur. Bkz. İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VI, 143; Aynî, Umde, XXIII, 309.

¹¹⁸ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr 21/6685, 6686, (VIII/139).

¹¹⁹ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr 21, (VIII/139).

¹²⁰ İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VI, 144.

¹²¹ Bkz. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, II, 569.

¹²² Aynî, Umde, XXIII, 310.

¹²³ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, II, 569.

¹²⁴ İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VI, 39; Aynî, Umde, XXIII, 309.

sında ayırma gitmemektedir. Keza azı ve çoğu arasında herhangi bir ayırım yapmamaktadır. Buhârî'nin konuya ilişkin oluşturduğu bâb başlıklarından bunu anlamak mümkündür: “*Hamr* üzümünden (yapılmakta)dır.”¹²⁵, “*Hamr*in harâm olduğu (âyeti) nâzil oldu. *Hamr*, hurma koruğundan ve hurmadan (yapılırdı).”¹²⁶, “*Hamr*, baldan yapılır ki buna bit’ denir.”¹²⁷, “Aklı örten her içeceğin *hamr* olduğuna dair gelen nasslar.”¹²⁸.

Görüldüğü gibi Buhârî, içkiyi üzüm suyuyla sınırlandırmamaktadır. Bu görüşünü bazı hadislerle destekleyen¹²⁹ Buhârî, ayrıca Hz. Ömer’in (r.a.) bir hutbesinde *hamr*in üzüm, hurma, buğday, arpa ve baldan yapıldığını, aklı örten tüm içkilerin *hamr* olduğunu bildirdiği ifadesine yer zikretmektedir.¹³⁰

Mühelleb, Muhâcir ve Ensâr’dan oluşan Sahâbe’nin huzurunda hutbe okuyan Hz. Ömer’in (r.a.) *hamr* konusundaki açıklamasına, Sahâbeden hiç kimsenin itirazda bulunmamış olmasına dikkat çekerek bu görüşün icmâ (sükûtî icmâ) dönüştüğünü belirtmektedir.¹³¹ İbn Battâl, *hamr*in üzüm ile sınırlı olmadığı görüşü hususunda Sahâbe arasında ihtilâfın olmadığını belirterek bu görüş doğrultusunda Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, İbn Abbâs, İbn Ömer, Ebû Hureyre, Sa’d, İbn Mes’ûd ve Hz. Aişe’den aktarılan rivâyetlerin bulunduğunu belirtmektedir. İbn Battâl, Nehâî, İbn Ebî Leylâ ve diğer bazı Kûfe fukahâsının da sarhoş eden her içeceği *hamr* olarak kabul ettiğini belirterek Mâlik, Şâfiî, Evzâî, Sevrî, İbnu’l-Mübârek, Ahmed b. Hanbel ve Hadis ehlinin tamamının bu görüşte olduğunu belirtmektedir.¹³²

K. Gasb Meselesi

Fıkıh terimi olarak gasb, “bir kimsenin mütekavim ve değerli malını sahibinin izni olmaksızın açıkça ahz etmek”¹³³ manasını ifade etmektedir.

¹²⁵ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Eşribe 2, (VII/105).

¹²⁶ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Eşribe 3, (VII/105).

¹²⁷ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Eşribe 4, (VII/105).

¹²⁸ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Eşribe 5, (VII/106).

¹²⁹ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Eşribe 2/5580, (VII/105); Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Eşribe 1/5581, (VII/105); 5/5589, (VII/105); Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Eşribe 4/5585, (VII/105).

¹³⁰ Buhârî, el-Câmi’, Kitâbu’l-Eşribe 1/5581, (VII/105); 5/5589, (VII/105).

¹³¹ İbn Battâl, Şerhu Sahihi’l-Buhârî, VI, 39.

¹³² İbn Battâl, Şerhu Sahihi’l-Buhârî, VI, 40.

¹³³ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, Mu’cemu’t-Ta’rifât, Thk. Muhammed Siddik el-Miñşâvî, (Kâhire: Dâru’l-Fadîle, 2004), s. 136

Buhârî'nin, re'y ehline tavrı olarak oluşturduğu Kitâbu'l-Hiyel bölümüne dâhil ettiği meselelerden birisi de gasb konusu ile alakalıdır.

Buhârî'ye göre birisi, bir câriye gasb eder, daha sonra bu câriyenin öldüğünü iddia ederek sahibini cariyenin kıymetini almaya ikna ederse; fakat daha sonra sahibi tarafından bu câriye bulunursa, bulunan câriye sahibine geri verilir. Zira sahibi, câriyesini öldü diye bilerek bedelini almıştır. Sonradan câriyenin ölmediğinin anlaşılması durumunda hüküm asla rücû eder. Bu ise *aymın* yani câriyenin sahibine geri verilmesi demektir.¹³⁴ Gasb eden kişiye ise ödediği bedeli geri ödenir. Bu bedel, semen yerine geçmez. İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'nin de görüşü bu yöndedir.¹³⁵ Buhârî, bu konuda 'ba'du'n-nâs' (بعض الناس) ifadesini kullanarak itirazda bulunduğu muhalif görüşten şu aktarımda bulunmaktadır: "**Bazı insanlar** der ki, 'Câriye gasb eden kişinin olur. Zira sahibi câriyenin bedelini almıştır.' Bu konuda şöyle bir hile vardır: 'Câriyesini satmaya yanaşmayan kimsenin câriyesine sahip olmak isteyen kimse, bu câriyeyi gasb eder, daha sonra sahibinin bedeli kabul etmesini sağlamak için câriyenin öldüğünü iddia ederse, başkasına ait bu câriye gasb eden kişiye helâl olur.'" ¹³⁶

Buhârî'ye göre bu kabul edilemez. Zira Nebî (s.a.s.), "(Karşılıklı rıza dışında) birbirinizin malına sahip olmanız harâm'dır ve her bir hâinin kıyâmet gününde kendisi ile tanınacağı bir sancağı olacaktır."¹³⁷ buyurmaktadır. Buhârî, ayrıca kendisine ait olmayan bir hak ile lehine hükmedilen kişi tarafından bunun alınmaması gerektiğini, zira kendisine ait olmayan bu hakkın kendisi için ateşten bir parça olduğunu belirten hadise yer vermektedir.¹³⁸

Buhârî'nin burada itirazda bulunduğu görüş Ebû Hanîfe'ye aittir.¹³⁹ Ebû Hanîfe'ye göre, sahibi şayet iddia ettiği değer üzerinden câriyenin bedelini almış yahut bu değer üzerinden bedelini aldığına dair delil varsa, bu durum câriye sahibinin *ivaza* rıza gösterdiğine delâlet eder. Dolayısıyla bu câriye

¹³⁴ Ğuneymî, Keşfu'l-İltibâs, s. 88.

¹³⁵ Bkz. İbn Battâl, Şerhu Sahihî'l-Buhârî, VIII, 321; Mâverdî, el-Hâvî'l-Kebir, VII, 218; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XII, 338.

¹³⁶ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 11, (IX/25).

¹³⁷ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 11/6966, (IX/25).

¹³⁸ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Hiyel 11/6967, (IX/25).

¹³⁹ İbn Battâl, Şerhu Sahihî'l-Buhârî, VIII, 321; Aynî, Umde, XXIV, 173; Ğuneymî, Keşfu'l-İltibâs, 88.

kendisine iade edilmez. Ancak bedeli, câriyeyi gasbeden kişinin sözüne göre almışsa, câriye sahibi aldığı bedeli iade edip câriyeyi geri alır. Zira burada câriye sahibinin rızasına delâlet eden bir karine bulunmamaktadır.¹⁴⁰

Hanefî fukahâsı, bu icthâdları ile elbette başkasına ait bir malı hile ile elde etme yolunu açmayı amaçlamamaktadır. Kanaatimizce Buhârî'nin de esas eleştirisi buna yönelik değildir. Buhârî'nin eleştirisi, böyle bir icthâdın doğurabileceği sonuçlara yöneliktir. Neticede böyle bir niyet söz konusu değilse de pratikte durum farklı olmayacaktır. Zira böyle bir icthâdın, Buhârî'nin de belirttiği gibi başkasına ait bir malı haksız bir şekilde elde etme yolunu açabileceği açıktır. Sedd-i zerâi ilkesi ile de bağdaşan Buhârî'nin bu görüşünün toplumsal maslahatın lehine olduğu kanaatindeyiz.

L. Had konusunda Yapılan Resmi Yazışmalar

İslâm âlimleri, hâkimler ve yöneticilerin kendi aralarındaki yazışmalarının genel olarak hukuki geçerliliği hususunda hemfikirdir. Ancak Hanefî fukahâsı, had konularını bu genel uygulamadan istisnâ etmektedir. İmâm Şâfiî'nin görüşlerinden biri de bu yöndedir.¹⁴¹ Buhârî, had konularının istisnâ tutulması hususunda şu ifadelerle yer vermektedir: “**Bazı insanlar** şöyle dediler: ‘Had konuları dışında, hâkimin başka bir hâkime gönderdiği yazılı belgeler geçerlidir.’ Daha sonra (tenâkuza düşerek), ‘Katl, hata ile gerçekleşmişse (hâkimin gönderdiği yazılı belgeler) geçerlidir.’ dediler. Zira iddialarına göre (hataen katl), mâlî bir konudur. Hâlbuki (hataen katl) ancak (hâkim nezdinde) katl sabit olduktan sonra mâlî konuya dönüşür. Hata ve amd arasında (başta had kapsamına girmeleri hususunda) bir fark yoktur.”¹⁴² Buhârî, bu konudaki görüşünü Sahâbe ve Tâbiîn uygulamasından örnekler vererek temellendirmeye çalışmaktadır.

M. Mahkemede Tercümân Sayısı

Fıkıh ıstılâhında tercüman, mahkemelerde ve noterlerde bir dili diğer bir dile çevirmek için kullanılmasına kanunun lüzum gördüğü kimseye denir.¹⁴³

¹⁴⁰ Ğuneymî, Keşfu'l-İltibâs, 89.

¹⁴¹ İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VIII, 232; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIII, 145; İbnu'l-Mulakkın, et-Tevdih, XXXII, 480; Aynî, Umde, XXIV, 352.

¹⁴² Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'l-Ahkâm 15, (IX/66).

¹⁴³ Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, 569.

İslâm hukukçuları, mahkemelerde tercümân sayısı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe¹⁴⁴ ve Ahmed b. Hanbel'den¹⁴⁵ yapılan bir rivâyete göre mahkemelerde tek tercümân yeterlidir. Bunlar, tercümânlığın haber hükmünde olduğu görüşündedir. İmâm Şâfiî¹⁴⁶ ve Hanbelilerin tercih edilen görüşlerine¹⁴⁷ göre ise hâkim hasmın dilini bilmediğinde, şehâdet konusunda olduğu gibi iki adaletli şahit gerekmektedir. İmâm Mâlik'e göre ise güvenilir tek Müslümanın tercümânlığı yeterlidir. Ancak İmâm Mâlik, iki kişi olmasını daha hoş karşılamıştır.¹⁴⁸

İmâm Buhârî, tekkîşinin tercümânlığını yeterli olduğu kanaatinde dir.¹⁴⁹ Buhârî, bu görüşünü, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından İbrânce'yi öğrenmekle emrolunan Zeyd b. Sâbit'in durumunu delil getirmektedir. Zeyd b. Sâbit kısa bir süre içerisinde bu dili ve yazısını öğrenerek Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Yahudiler arasındaki yazışmalarda görev alıp tercümânlık yapmıştır. Buhârî, ayrıca Hz. Ömer döneminde de bu yöndeki bir uygulamaya örnek vermekte, İbn Abbâs'ın da benzer bir uygulamada bulunduğunu bildirmektedir. Buhârî, bu bilgileri aktardıktan sonra itiraz niteliğinde, **bazı insanların** hâkim için iki tercümânı gerekli gördüklerini söylemektedir.¹⁵⁰

Keşmîrî, Buhârî'nin burada *ba'du'n-nâs* (بعض الناس) ifadesinden İmâm Şâfiî'yi kastettiğini belirtmektedir.¹⁵¹ Kirmânî, Buhârî'nin bazı Hanefî hukukçuları kastetmiş olabileceğini, zira Hanefî hukukçulardan Muhammed b. El-Hasan'ın mahkemelerde iki tercümânı gerekli gördüğünü belirtmektedir.¹⁵² Kanaatimizce Buhârî'nin itirazının farklı görüşte olan her hukukçuya yönelik olduğunu söylemek daha isbetlidir.

Buhârî, daha sonra Ebû Süfyân ile Heraklius arasında geçen diyaloga yer vererek diyalogun tek tercümânla yapıldığını ifade etmektedir.¹⁵³ İbn

¹⁴⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII, 12; Aynî, *Umde*, XXIV, 397.

¹⁴⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIV, 84.

¹⁴⁶ Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, VII, 84; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 185.

¹⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIV, 84; Mustafa es-Suyûtî er-Ruheybânî, *Metâlibu Uli'n-Nuhâ fi Şerhi Ğâyeti'l-Müntehâ I-VI*, (Dimeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 1961), V, 535.

¹⁴⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 270; Kândehevî, *el-Ebvâb ve't-Terâcim*, VI, 723.

¹⁴⁹ Buhârî, *el-Câmi'*, *Kitâbu'l-Ahkâm* 40, (IX, 76).

¹⁵⁰ Buhârî, *el-Câmi'*, *Kitâbu'l-Ahkâm* 40/7195, (IX, 76).

¹⁵¹ Keşmîrî, *Feydu'l-Bârî*, VI, 496.

¹⁵² Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî*, XXIV, 234.

¹⁵³ Buhârî, *el-Câmi'*, *Kitâbu'l-Ahkâm* 40/7196, (IX, 76).

Battâl, bu rivâyetin konuyla ilişkisini, tercümânlığın milletler nezdinde de haberci konumunda sayıldığını, haber aktarımında tek haberci ile yetinildiği gibi mahkemelerde de bir tek tercümanın yeterli olduğu şeklinde izah etmektedir.¹⁵⁴

N. Had Cezası Uygulanan Kişinin Şâhitliği

Kazf (iffetli kimseye zina iftirasında bulunma) cezası uygulanan kimse, ayrıca güvenilirlik niteliğini kaybetme ve mahkemelerde şâhitliğinin kabul edilmemesi şeklindeki manevi cezaya da çarptırılır. Kâzifin tövbe etmesi halinde ise verilen manevi cezânın kalkmış sayılıp sayılmayacağı hususunda İslâm âlimleri ihtilâf etmişlerdir. İmâm Mâlik¹⁵⁵, İmâm Şâfiî¹⁵⁶ ve Ahmed b. Hanbel'in¹⁵⁷ de aralarında bulunduğu fakihlerin çoğuna göre, kazf cezası uygulanan kimsenin tövbe etmesi durumunda şâhitliği kabul edilmektedir. Hanefî fukahâsına göre ise kazf cezası uygulanan kimse, tövbe etse dahi şâhitliği kabul edilmemektedir.¹⁵⁸ Bu tartışmalar, şu âyetin farklı yorumlanmasına dayanmaktadır: *"İffetli kadınlara zina isnâdında bulunup, bunu dört şâhitle ispatlayamayanlara seksen değnek vurun. Bundan böyle, Onların şâhitliğini ebediyen kabul etmeyin. Onlar, fâsikların ta kendileridir. Ancak, bundan sonra yaptığından ötürü tövbe edip kendini düzeltenler hariç. Zira Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir."*¹⁵⁹ Âyette geçen istisnânın (إِلَّا الَّذِينَ) fâsikûndan (أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَٰسِقُونَ) yapıldığını söyleyen Hanefî fukahâsı, tövbe eden kişinin yalnız fâsiklik damgasından kurtulmuş sayılacağını belirtmektedir. Cumhûr ise şehâdetin kabulünden (وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا) istisnâ yapıldığını söyleyerek, had cezası uygulanıp tövbe eden kimselerin şâhitliklerinin kabul edileceğini savunmuşlardır. Cumhûr, ayrıca bu konudaki görüşlerine, had cezası uygulanıp tövbe edenlerin şâhitliklerini kabul edeceğini söyleyen Hz. Ömer'e, Sahâbeden hiç kimsenin itiraz etmemesini de delil göstermişlerdir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ İbn Battâl, Şerhu Sahihi'l-Buhârî, VIII, 270.

¹⁵⁵ İbn Battâl, Şerhu Sahihi'l-Buhârî, VIII, 17; Aynî, el-Binâye, VIII, 163.

¹⁵⁶ Şirbîni, Muğni'l-Muhtâc, IV, 585.

¹⁵⁷ İbn Kudâme, el-Muğni, XIV, 188.

¹⁵⁸ Aynî, el-Binâye, VIII, 163.

¹⁵⁹ Nûr 24/4-5.

¹⁶⁰ İbn Battâl, Şerhu Sahihi'l-Buhârî, VIII, 17.

İmâm Buhârî, bu konuda cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, konuyla ilgili oluşturduğu bâb başlığında¹⁶¹ tartışmanın odağını oluşturan âyete yer vermektedir. İbn Hacer, Buhârî'nin oluşturduğu bâb başlığında, hırsızlık ve kazf haddi uygulanan kimselerin şahitliklerini birlikte zikretmesine dikkat çekerek, Buhârî'nin şahitlik konusunda her ikisinin de aynı hükme sahip olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir. Hırsızlık yapan kimsenin, tövbe etmesi durumunda şahitliğinin kabul edileceği hususunda İslâm âlimleri hemfikirdir.¹⁶² Buhârî, bu hususta yukarıda değindiğimiz Hz. Ömer'in uygulamasına yer vermekte, ayrıca Tâbiünden bazı âlimlerin benzer uygulamalarına yer vererek görüşlerini desteklemektedir. Buhârî, daha sonra Hanefî fukahâsını kastederek, **bazı insanların** (بعض الناس), iftira suçu nedeniyle had cezası yiyen kişinin, tövbe ettikten sonra da şahitliğini kabul etmeyip nikâh akdi ile Ramazan hilalinin görülmesi hususunda ise şahitliğini kabul etmelerini bir tenâkuz olarak görmektedir.¹⁶³

Sonuç

Yaptığımız bu çalışmanın sonucunda, Buhârî'nin "kâle ba'du'n-nâs" ifadesini kullanarak itirazlarını dile getirdiği görüşlerin bir kısmının Ebû Hanîfe'ye ait olmadığı, bir kısmının ise Ebû Hanîfe'ye aidiyetinin tartışmalı olduğunu gördük. Dolayısıyla Buhârî'nin bu ifadeyle sadece Ebû Hanîfe'yi hedef aldığını söylemek önyargılı bir değerlendirmedir. Buhârî'nin eleştirdiği tüm görüşlerin Hanefî fukahâsına aidiyetinden hareketle, Buhârî'nin bu ifadeyle Hanefî fukahâsını hedef aldığı kanaati doğru gibi gözükse de, bu görüşlerin sadece Hanefî fukahâsı ile sınırlı olmadığını unutmamak gerekir. Hatta görüşlerden birinin Hanefî fukahâsına aidiyetinin de tartışmalı olduğunu görmekteyiz.

Bu tespitlerden hareketle Buhârî'nin "kâle ba'du'n-nâs" ifadesiyle Ebû Hanîfe ve Hanefî fukahâsını kastettiğini söylemek mümkün ise de bunun küçük düşürücü bir ifade olduğunu söylemek sağlıklı bir yaklaşım değildir. Kanaatimizce bu tür konularda kimlik tartışmaları içerisine girmek ye-

¹⁶¹ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu'ş-Şehâdât 8, (III/171).

¹⁶² İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, V, 258.

¹⁶³ İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, VIII, 17.

rine ahlaki çerçeve içerisinde meselelerin özgürce tartışılması ilme ve ilim adamlarına daha çok katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Abdülmeccid, Abdülmeccid Mahmûd, “el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye 'inde Ashâbi'l-Hadis fî'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî”, (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1399/1979).

'Arâr Hüseyinî, Muhammed 'Usâm, “İthâfu'l-Kârî bi Ma'rifeti Cuhûdi ve 'Amâli'l-Ulemâi 'alâ Sahîhi'l-Buhârî”, (Dimeşk: el-Yemâme li't-Tibâ'eti ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1407/1987).

Aynî, Bedruddin Muhammed b. Ahmed, “Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l- Buhârî, I-XXV”, Thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed 'Umer, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001).

el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye I-XII, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1400/1980).

Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Şemsu'l-Hakk, “Ref'u'l-İltibâs 'an Ba'di'n-Nâs”, (Kahire: Dâru's-Sahve, 1395/1975).

Bâbertî, Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed Ekmeluddîn, “en-Nüketu'z-Zarîfe fi Tercîhi Mezhebi Ebî Hanîfe”, (İstanbul: Ayasofya Süleymaniye Kütüphanesi, 1384).

Bardakoğlu, Ali, “Buhârî'nin Hukukçuluğu”, (Kayseri: Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî -Uluslararası Sempozyum-, 1996).

“Hibe”, DİA, (Ankara:, TDV, 1998).

Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre, “el-Câmiu'l- Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh (s.a.s.) ve Sünenihi ve Eyyâmihis-Sahîh I-IX”, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en- Nâsır, (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422).

“et-Târîhu's-Sağîr I-II”, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986).

“et-Târîhu'l-Kebîr I-XII”, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1986).

Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, “Mu'cemu't-Ta'rifât”, Thk. Muhammed Sıddîk el-Miñşâvî, (Kâhire: Dâru'l-Fadîle, 2004).

Dönmez, İbrâhîm Kâfi, “Şüf'a”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara 2010.

Ebû Zehre, Muhammed, “Ebû Hanîfe Hayâtuhû ve Asruhû-Ârâuhû ve Fıkhuhû”, (Kahire: Dâru'l-Fıkrî'l-Arabî, 1340).

- Erdoğan, Mehmet, "Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü", (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013).
- Ferrâ, Kadî Ebû'l-Hüseyn Muhamed b. Ebî Ya'lâ, "Tabakatu'l-Henâbile I-II", Thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymîn, (Mekke: Câmîu Ümmî'l-Kurâ, 1419).
- Ğuneymî, Abdulğani, "Keşfu'l-İltibâs 'ammâ Evradehu'l-İmâmî'l-Buhârî 'alâ Balâi'n-Nâs", (Haleb: Mektebu'l-Metbû'âtî'l-İslâmiyye, 1414/1993).
- Hüseynî, Abdülmecîd Hâşim, "el-İmâmu'l-Buhârî Fakihen ve Muhaddisen", (Kahire: Mısru'l-Arabiyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', t.y.).
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, "Reddu'l-Muhtâr 'alâ Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr I-XII", (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994).
- İbn Battâl, Ebu'l-Hüseyn Alî b. Halef b. Abdulmelik, "Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-X", (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, t.y.).
- İbn Ebi'l-İzz, Sadruddîn Alî b. Muhammed el-Hanefî, "el-İttiba", (Lahor: Mektebetu's-Selefiyye, 1985).
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî, "Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XIII", (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379).
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, "el-Muğni I-XV", Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki ve Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1406/1986).
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, "Bidâyetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muhtasid I-II", (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982).
- İbnu'l-Mulakkın, Sirâcuddîn Ebû Hafs 'Umer b. Ahmed el-Ensârî, "et-Tevdîh li Şerhi Câmîi's-Sahîh I-XXXVI", (Beyrût: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008).
- Kandehlevî, Muhammed Zekerîyya b. Yahya, "el-Ebvâb ve't-Terâcim li Sahîhi'l-Buhârî I-VI", Thk. Veliyyuddîn b. Takiyyuddîn en-Nedvâ, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1433/2012).
- Karâfi, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs, "ez-Zehîre I-XIV", (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994).
- Kâsânî, Alâaddîn Ebûbekr b. Mes'ûd, "Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi' I-X", (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986).
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, "Hayâtu'l-Buhârî", (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1412/1992).

- Keşmîrî, Muhammed Enver, “Feydu’l-Bârî ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî I-VI”, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2005).
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, “el-Kevâkibu’d- Derârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî I-XXV”, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1401/1981).
- Kudûrî, Ebû’l- Huseyn Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî, “Muhtasarû’l-Kudûrî”, (Beyrut: Müessesetu’r- Reyyân, 1426/2005).
- Kureşî, Muhyuddîn Abdülkâdir b. Ebi’l-Vefâ, “el-Cevâhiru’l-Mudiyye fî Tabakâti’l-Hanefiyye I-V”, (Kahire: Dâru Hecr, 1413/1993).
- Makdisî, Bahâuddîn Abdurrahmân b. İbrâhîm, “el-‘Udde Şerhu’l-Umde”, Thk. Hâlid Muhemmed Muharrem, (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 1417/1997).
- Mâverdi, Ebû’l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb, “el- Hâvi’l-Kebîr fî Fıkhî’l-İmâmi’ş-Şâfi’ I-XVIII”, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1414/1994).
- Ruheybânî, Mustafa es-Suyûtî, “Metâlibu Uli’n-Nuhâ fî Şerhi Ğâyeti’l-Müntehâ I-VI”, (Dimeşk: el-Mektebu’l-İslâmî, 1961).
- Sahnûn, Saîd et-Tenûhî, “el-Müdevvenetü’l-Kübrâ I-IV”, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415/1994).
- Serahsî, Şemsuddîn, “el-Mebsût I-XXX”, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1409/1989).
- Sevgili, Hamit, “İmâm Buhârî’nin Fıkıh Anlayışı”, (Diyarbakır: Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015).
- Sindî, Muhammed b. Abdulhâdî, “Hâşiyetu’s-Sindî ala Sahîhi’l-Buhârî I-IV”, (Beyrut: Dâru’l-Fıkr, t.y.).
- Şeyhîzâde, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân, “Mecme’u’l-Enhur fî Şerhi Multaka’l-Ebhur I-IV”, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1419/1998).
- Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb, “Muğni’l-Muhtâc ilâ Ma’rifeti Ma’âni Alfâzi’l- Minhâc I-IV”, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1418/1997).
- Tahavî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, “Muhtasarû’t-Tahavî”, Thk. Ebû’l- Vefâ el-Afğânî, (Haydarâbâd: İhyâu’l-Ma’ârifî’n-Nu’mâniyye, t.y.).
- Zekeriyâ el-Ensârî, Şeyhu’l-İslâm Ebû Yahyâ, “Minhetu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî I-X”, Thk. Süleymân b. Derî’ el-Âzîmî, (Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, 1426/2005).